

PRILOG RJEŠAVANJU PROBLEMA PODRIJETLA TRAKASTE ORNAMENTIKE NA KERAMICI CETINSKE KULTURE

Brunislav Marijanović

UDK 903.2 (497.13: 497.15 STOLAC) "636/637"

Izvorni znanstveni rad
Brunislav Marijanović
Split, Arheološki muzej

Pitanje podrijetla trakaste ornamentike u klasičnoj cetinskoj kulturi autor razmatra u kontekstu sličnih nalaza iz eneolitičkog sloja Hateljske pećine kod Stoca. Po njegovu mišljenju, osnovna vrijednost tih nalaza je u tome što pripadaju eneolitiku, odnosno vremenu koje prethodi pojavi takvog ukrasa u samoj cetinskoj kulturi. Naime, iako kronološki prihvatljive analogije ti nalazi imaju tek na lokalitetu Ezero, autor ističe da u Hateljskoj pećini oni pripadaju lokalnoj keramičkoj produkciji, predstavljajući usvojenu pojavu koja je već ušla u kulturni sadržaj jadranskog eneolitika. S obzirom na te okolnosti, autor je mišljenja da su ovi nalazi mogli predstavljati prototip cetinskim ukrasima toga tipa.

Svojom sintetskom obradom dosadašnjih saznanja o cetinskoj kulturi, I. Marović i B. Čović su razriješili najveći broj onih važnih pitanja vezanih uz ovu eneolitičku i brončanodobnu manifestaciju, postavljajući istodobno čvrste temelje njezinu daljnjem proučavanju, dopunjavanju predloženih rješenja i još finijem nijansiranju sveukupne, uz ovu kulturu vezane problematike.¹ Kao i u drugim sličnim prilikama, ni ova dva autora nisu pretendirala na potpuno razjašnjenje svih, inače dosta složenih problema, pa je stanovit broj pitanja i dalje ostao otvoren. Jedno je od njih, kako i sami autori ističu, ono koje se odnosi na podrijetlo "trakaste ornamentike",² koja je u ornamentalnom sustavu cetinske kulture jedno od njezinih najizrazitijih, bolje kazati jedno od najprepoznatljivijih stilskih obilježja. Dakako, riječ je o onome dijelu tog sustava vezanog prvenstveno za

¹ I. Marović - B. Čović, *Cetinska kultura, Praistorija jugoslavenskih zemalja, IV*, Sarajevo 1983., 191 i dalje.

² Ibid. 230

pehare i posude tipa Kotorac, osnovni motiv kojeg su urezane cik cak i "V" trake ispunjene ovalnim ili trokutastim udubljenjima.³

Već od prvih cetinskih nalaza upravo je ova ornamentalna pojava, odnosno njezini mogući izvori, izazivala poseban znanstveni interes, a tim povodom izneseno mišljenje,⁴ jednako kao i ona kasnija,⁵ polazilo je od analognih pojava na neolitičkoj keramici, dajući upravo neolitičkoj tradiciji posebno značenje u formiranju cetinske trakaste ornamentike.

Potpuno je jasno da je drukčiji pristup tome problemu tada teško i bio moguć, ne samo zbog nedostataka drugih analogija i skromnog poznavanja cetinskoj kulturi prostorno i kronološki bliskih pojava, već i zbog brojnih otvorenih pitanja vezanih uz samu cetinsku kulturu. Makar značenje neolitičke tradicije i neolitičkog supstrata općenito, u formiranju kasnijih kulturno-etničkih pojava, u nešto drukčijem pristupu danas sve više dobija na vrijednosti,⁶ neusporedivo bolje poznavanje same cetinske kulture, ali i njoj bliskih manifestacija, jasno pokazuje da teza o utjecaju neolitičke ornamentike na razvitak cetinske trakaste ornamentike nema svoju opravdanost te da rješenje tog pitanja, kako to naglašavaju i I. Marović i B. Čović,⁷ treba tražiti u drugom pravcu. U tom smislu oni ukazuju na srodne pojave na naselju Ezero u Trakiji i najmlađoj fazi naselja Bujanj u Pomoravlju te, zadržavajući razumljiv oprez, ostavljaju mogućnost da trakasta ornamentika cetinske kulture potječe s istočno ili centralnobalkanskog prostora.⁸

Ne dovodeći u pitanje sličnosti te vrsti, a sukladno tome ni mogućnosti koje one pokreću, ovdje želim upozoriti na jedan sasvim novi podatak koji otvara prostora i nešto drukčijem pristupu.

Naime, nedavno završena sustavna istraživanja višeslojnog nalazišta u Hateljskoj pećini u Berkovićima kod Stoca, pokazujući svu njegovu slojevitost, uvrstila su taj lokalitet među najvažnija prahistorijska nalazišta jadranskog prostora. Na temelju stratigrafskih zapažanja i tipoloških svojstava keramičkog materijala, moguće je izdvajanje više razvojnih faza: I faza - stariji neolitik; II faza - mlađi neolitik; III faza - razvijeni eneolitik; IVA-b faza - rano i srednje brončano doba.⁹ Za problematiku o kojoj je ovdje riječ važna je faza

³ Ibid. sl. 15; 6-8; T. XXXI, 5; T. XXXII, 8-9.

⁴ J. Korošec, Bericht über die bisher unveröffentlichten vorgeschichtlichen Funde auf der Gradina "Gradac" bei Kotorac, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine LII, Sarajevo 1940., 77.

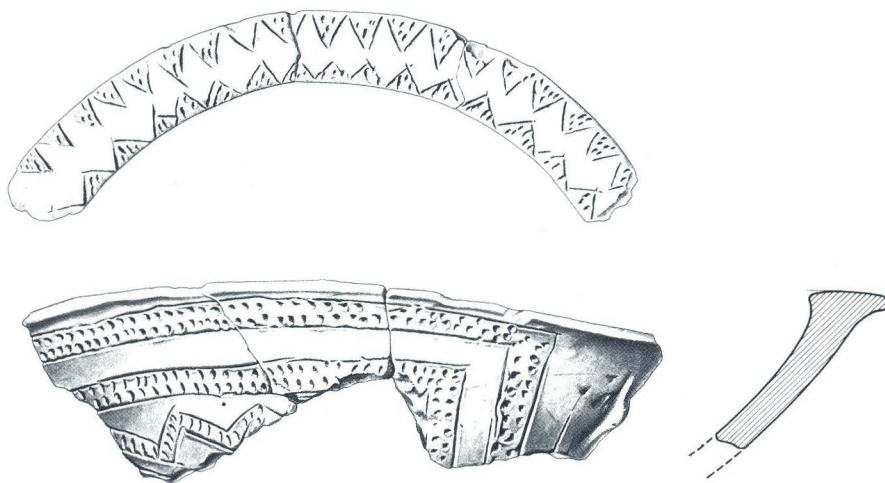
⁵ A. Benac, Neke karakteristične pojave na zapadnom Balkanu pri proučavanju kulturnih i etničkih kretanja, Materijal SADI VI, Beograd 1964., 140-142; B. Čović, Od Butmira do Ilira, Sarajevo 1976., 94-95.

⁶ A. Benac, Prediliri, Protoiliri, Prailiri (neki novi aspekti), Balcanica VIII, Beograd 1977., 9 i dalje; B. Čović, Die Ethnogenese der Illyrier aus der Sicht der Vor- und Frühgeschichte Bernhard, Kandler-Palsson (Hrsg.) Ethnogenese europaischer Volker Gustav Fischer Verlag, Stuttgart - New York 1986., 55 i d.

⁷ I. Marović - B. Čović, Cetinska kultura... o.c., 230.

⁸ Ibid. 230.

⁹ Istraživanjima je rukovodio autor ovoga rada. Opsežan elaborat o rezultatima istraživanja podnesen je Republičkom javnom fondu za nauku Bosne i Hercegovine, a cjelovita publikacija uslijediti će uskoro.

Eneolitička keramika iz Hateljske pećine kod Stoca

III koju karakteriziraju sve one pojave svojstvene razvijenom eneolitiku najvećeg dijala istočne jadranske obale i zaleđa.¹⁰ Među keramičkim nalazima te faze pronađeno je i nekoliko ulomaka, vjerojatno jedne posude, s ukrasom koji se u rješavanju pitanja podrijetla trakaste ornamentike u cetinskoj kulturi ne može zaobići. Riječ je o relativno plitkoj zdjeli, blago zaobljenih stijenki, sa širokim, prema unutra koso odrezanim obodom. Posuda je bogato ukrašena trakastim motivima ispunjenim žigosanim ovalnim udubljenjima. Ornament je koncipiran tako da veći dio površine posude zauzima neka vrst metope, unutar koje je urezano nekoliko užih cik cak traka. Unutrašnjost je svih motiva ispunjena ovalnim udubljenjima. Izgleda da su na posudi bile izvedene dvije takve metope, međusobno razdvojene na onome dijelu gdje su bile smještene okomite ušice od kojih je jedna djelomice sačuvana. Osim toga, dekorativni efekt ove kompozicije pojačava i bijela inkrustacija, djelomice sačuvana u urezanim linijama i žigosanim udubljenjima. Prošireni obod posude ukrašen je dvostrukim nizom suprotno okrenutih trokutova, čija je unutrašnjost ispunjena na isti način kao i sam trakasti motiv.

U kontekstu problematike o kojoj je ovdje riječ, potpuno je jasno zbog čega su upravo ornamentalna svojstva ovoga nalaza ono što izaziva poseban interes, makar bi u taj kontekst bilo moguće staviti i njegove tipološke odlike, s obzirom na već iznesena mišljenja o mogućem podrijetlu posuda te vrsti.¹¹ U svezi s tim, međutim, valja najprije naglasiti da među sveukupnim danas raspoloživim eneolitičkim nalazima istočne jadranske obale i

¹⁰ Za kratak sintetski pregled svih najvažnijih svojstava eneolitika šireg istočnojadranskog područja usporediti B. Čović, *Eneolitski supstrat, Praistorija jugoslavenskih zemalja*, tom IV, Sarajevo 1983., 103 i dalje.

¹¹ *Ibid.* 107-108.

njezina zaleđa primjerci analogni nalazu iz Hateljske pećine III nisu poznati, pa on u tom smislu predstavlja sasvim usamljenu pojavu. Što više, analogne primjerke, razumije se one koji bi u kronološkom smislu mogli doći u obzir za usporedbe ove vrsti, nije moguće pronaći ni u susjednim oblastima, a najbliže paralele postoje tek među nalazima s već spomenutog naselja Ezero.¹² Međutim, ni u tom se slučaju ne radi o potpunim i izravnim analogijama već samo o istom tipu ukrasa i istim tehnikama njegova izvođenja, te njegovoj vezanosti za sličan ili isti tip posuda. Ono što u ovome času ostaje specifičnost nalaza iz Hateljske pećine jest kompozicija i organizacija ukrasa.

Postojanje ovoga nalaza, odnosno naglašena sličnost njegova ukrasa s ukrasnim sustavom jednog dijela keramike tako udaljenog nalazišta, razumije se, pokreće više vrlo važnih pitanja, a među njima i pitanje samih mehanizama koji takve sličnosti uvjetuje. Kako ta pitanja, međutim, nisu predmetom ovoga rada, ovdje ću se zadovoljiti samo napomenom da to, ali i sva slična pitanja, treba promatrati i u kontekstu prisutnosti drugih nalaza, nedvojbeno istočnobalkanskog ili donje podunavskog podrijetla - npr. Schnurkeramika, žljebljena keramika - u koji kontekst ulaze i neki ranije pronađeni primjerci iz Ravlića pećine, također dovedeni u vezu s nalazima iz Ezera.¹³ Međutim, pri svemu ovome je ipak najvažnija činjenica da ulomke iz Hateljske pećine nije moguće promatrati izvan lokalne keramičke produkcije, i to ne samo zbog toga što takav pristup nalaže upravo originalnost kompozicijskog rješenja njegova ukrasa, već zbog toga što su i njegova tehnološka svojstva u potpunom suglasju s tehnološkim svojstvima mnoštva ostale keramike ove faze, te zbog toga što se i njegove tipološke odlike kreću unutar dva vodeća keramička tipa, ne samo na ovome nalazištu već i razvijenom eneolitiku istočne jadranske obale općenito.¹⁴ U kontekstu problematike o kojoj je ovdje riječ, važnost spomenutog nalaza je u tome što stoji nekako između trakastih ukrasa cetinske kulture i sličnih ukrasa na keramici Ezera. Ovakvo definiranje njegova značenja, međutim, ne treba promatrati u smislu prostornih i kulturnih već prvenstveno kronoloških odnosa spomenutih manifestacija. Naime, nalaz iz Hateljske pećine, kako sam već rekao, pripada tamošnjoj III fazi, što istodobno znači da ga nije moguće kronološki izravno povezati s odgovarajućim cetinskim pojavama, budući da one nisu starije od njezine klasične faze prema periodizaciji I. Marovića i B. Čovića. U tom je smislu nalaz iz Hateljske pećine, odnosno fazu III u cijelosti, moguće povezati najkasnije s ranom (faza I) cetinskom kulturom, što evidentno dokazuju druge vrste keramičkih nalaza, onih koji su i u samoj cetinskoj kulturi vezani upravo za njezinu početnu fazu.¹⁵

¹² V. Georgiev i dr., Ezero ranobronzovoto selišće, Sofia 1979., Obr. 138, g; Obr. 141, b; Obr. 143, b; Obr. 147, a; Obr. 150, g.

¹³ B. Marijanović, Ravlića pećina (Peć Mlini), Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine 35/36, Sarajevo 1981., 53.

¹⁴ B. Čović, Eneolitski supstrat..., o.c., 107-109.

¹⁵ I. Marović - B. Čović, Cetinska kultura..., o.c., T. XXX, 4, 15; T. XXXI, 8. U svezi s tim, međutim, treba posebno naglasiti da je ukupan broj nalaza cetinskog tipa u Hateljskoj pećini III dosta malen, da na temelju tih nalaza nije moguće niti pomišljati o pripadnosti ove faze Hateljske pećine cetinskoj kulturi, te da ti nalazi, u najboljem slučaju, imaju značenje kulturne komponente u okviru faze III ovoga nalazišta.

S druge strane, prisutnost nalaza iz Hateljske pećine, i to u horizontu koji nedvojbeno prethodi klasičnoj cetinskoj kulturi, čini mi se dovoljno rječito govori da je problem podrijetla trakastih ukrasa u cetinskoj kulturi moguće rješavati i na prostoru neposredno susjednom onome na kojem ona nastaje, te da u tom smislu više nije nužno tražiti mogućnosti njezina izravnog povezivanja sa sličnim pojavama na istočnobalkanskom području. Razumije se, u tom kontekstu valja računati i s postojanjem stanovitih teškoća, ali mi se čini da je njihovo prevladavanje moguće na relativno lak način.

U tom bi smislu, naime, prvu teškoću mogla predstavljati i sama činjenica da je ovo jedini primjerak te vrsti ukrasa među svim raspoloživim eneolitičkim nalazima, a to znači da bi i njegova vrijednost, ne samo kao eneolitičke ornamentalne pojave već i kao mogućeg uzora kasnijim cetinskim ukrasima, danas mogla biti relativno ograničena. Upravo zbog toga, međutim, nikako iz vida ne treba izgubiti činjenicu da je stupanj terenske ispitivosti eneolitika istočnog Jadrana i njegova zaleđa još uvijek dosta nizak, u koji kontekst treba staviti i sasvim nezadovoljavajući stupanj publiciranosti i onih istraženih nalazišta, što znači da već relativnu vrijednost ima i sama konstatacija o jedinom nalazu ove vrsti, uključujući i sva ograničenja koja iz toga proistječu. S obzirom na to, tu je okolnost moguće promatrati više kao odraz aktualnog stanja istraženosti, nego argument koji bi ozbiljnije osporio značenje ovoga nalaza u onom smislu u kojem je to ovdje postavljeno.

Drugu bi teškoću mogla predstavljati ornamentalna kompozicija ovoga nalaza, odnosno razlike koje u tom smislu postoje prema kompoziciji cetinskih ukrasa ove vrsti. Te mi se razlike, međutim, ne čine posebno važnim, budući da nisu ništa veće od onih koje postoje između cetinskih i Ezero ukrasa ovoga tipa. Kako te razlike ni I. Marović ni B. Čović ne drže posebnom smetnjom u svojoj pretpostavci o mogućoj vezi između ovih dviju pojava, potpuno je jasno da one ništa veću vrijednost ne mogu imati ni u ovome slučaju.

Treća moguća teškoća ima sasvim prividnu narav. Nju, naime, uvjetuje ranije spomenuta odsutnost analogija ovome nalazu na bližem prostoru i u tom smislu spomenuta sličnost upravo s nalazima iz Ezera. To bi, na prvi pogled, značilo da se i ovaj nalaz sasvim dobro uklapa u pretpostavljenu vezu cetinska kultura - Ezero, pa bi u tom kontekstu i sama rasprava o podrijetlu trakastog ukrasa cetinske kulture mogla izgledati deplasiranom. Međutim, upravo u tome i jest dodatna vrijednost ovoga nalaza i njegove kronološke pozicije. Naime, njegovu prisutnost, a u svezi s tim ni Hateljsku pećinu III, nikako ne treba uzeti kao primjer jednostavnog posredovanja u prenošenju tog načina ukrašavanja na relaciji istočni-zapadni Balkan, već kao nalaz koji pripada krugu onih pojava koje karakteriziraju razvijeni eneolitik ovoga područja. Neovisno o tome što je samo jedan nalaz ove vrsti nedostatan za određeniji zaključak o opsegu u kojem je ovaj tip ukrasa raširen unutar razvijenog eneolitika jadranskog prostora, njegovo uključivanje u red pojava karakterističnih za razvijeni eneolitik nalaže već i sama njegova prisutnost, posebice zbog činjenice da je ukras vezan za posudu, lokalnu produkciju kojoj nije moguće osporiti. Sa svoje strane, to znači da njegova prisutnost, makar i minimalna, u osnovi više nema značenje potpuno stranog stilskog obilježja, već naprotiv značenje, na stanovit način, usvo-

jenog ukrasnog elementa. U istom smislu govori i činjenica da je i sam tip posude za koji je ukras vezan jedno od dva najvažnija tipološka svojstva i ove faze Hateljske pećine i razvijenog eneolitika istočne jadranske obale općenito. Kako upravo te činjenice potpuno isključuju bilo kakve kombinacije o importu, kulturnom ili etničkom preslojavanju i sl., kao mehanizmima koji su ovaj nalaz mogli donijeti na jadranski prostor, potpuno je jasno da je njegova prisutnost, prije svega, rezultat nekih unutarnjih procesa, posljedica kojih je i sama originalnost kompozicijskog rješenja.

S obzirom na to, pitanje podrijetla trakastog ukrasa na keramici cetinske kulture dobija drukčije značenje i, po mom sudu, postaje gotovo isključivo problemom "lokalnog značenja". Pod tim pojmom, naime, podrazumijevam one procese koji područje istočnog Jadrana karakteriziraju u vrijeme koje prethodi, ali i vrijeme koje odgovara, početku formiranja cetinske kulture, bit kojih je određena upravo prisutnošću relativno velikog broja raznorodnih kulturnih elemenata: žljebljena keramika, Schnur-keramika, keramika ljubljanskoga tipa, pojava prvih ukapanja pod tumulima i dr. Međutim, unatoč prisutnosti relativno velikog broja takvih elemenata, zastupljenih na različitim nalazištima u različitim međusobnim odnosima, vrlo je važna činjenica da niti jedan od njih, niti svi zajedno, ne prelaze značenje sekundarne komponente u kulturnoj slici ne samo nalazišta na kojima su zastupljeni već i čitavog perioda unutar kojeg se javljaju, na koji način je određen i sam njihov karakter. Razumije se, pitanje samih mehanizama, djelovanjem kojih je opstojnost tih elemenata ovdje moguće objasniti, zahtijeva posebna ispitivanja. To su, svakako, najloženiji problemi, ali mi se u tom kontekstu čini da je iz tih mogućih mehanizama nužno isključiti bilo kakva veća etnička kretanja i promjene demografske strukture općenito. Takvu mogućnost, naime, ne dopuštaju međusobni odnosi onih pojava koje nemaju izvorno lokalni karakter i onih koje takav karakter nedvojbeno imaju. Ostavljajući ovdje po strani sve moguće mehanizme, među kojima sasvim ne isključujem ni manja populacijska infiltriranja, prisutnost tih elemenata čini mi se važnim s jednog drugog stajališta. Njihov broj, a posebice raznorodnost, uz potpuno dominiranje autohtonih elemenata, u stvari, vrlo dobro ilustrira stvaralačke potencijale lokalnih populacija toga vremena, jasno pokazujući potpunu odsutnost kreativnosti i sposobnosti razvitka vlastitog kulturnog izraza. To je i razumljivo jer je nakon razgradnje tako originalna umjetničkog izraza kakav je imala hvarsko-lisičićka kultura, od kojega u tom smislu nije ništa ostalo, moralo nastupiti stanovito stagniranje i zastoje obilježen pokušajima formiranja novog umjetničkog identiteta. Te pokušaje, čini mi se, vrlo dobro ilustrira upravo prisutnost tako raznorodnih elemenata, odnosno činjenica da jedino oni tvore ukupan fundus onih nalaza koje je moguće obuhvatiti pojmom "ornamentirana keramika" u užem smislu, nasuprot daleko većem broju ostalih nalaza, čije je svojstvo stanovit stupanj rudimentarnosti i potpuna odsutnost ukrasa u pravom smislu. Kako njihovu prisutnost nije moguće jednostavno izjednačiti s prisutnošću novih populacija, njihova je opstojnost ovdje, u stvari, ilustracija upravo tih napora u traženju novog izraza, ali izraza u osnovi kojeg stoji, prije svega, ugledanje na pojave izvan njezina prirodnog ambijenta.

Razumije se, u svezi s ovim moguće je postaviti i slijedeća pitanja: zbog čega je to važno za samu cetinsku kulturu, za problem podrijetla njezina trakastog ukrasa i ulomke

keramike iz Hateljske pećine? Držim da je upravo tu i bit samoga problema. Naime, cetinska je kultura nedvojbeno autohtona pojava, ona pripada jadranskom prirodnom i kulturnom okružju, vezana je za eneolitički supstrat i iz njega izrasta. U tom kontekstu, dosta šarolika slika njezine rane faze nije ništa drugo nego slika upravo tog supstrata iz kojeg izlazi kao prva originalna tvorevina nakon hvarsko-lisičićke kulture. Ali originalna je tek njezina klasična faza, upravo ona kojoj pripada i trakasta ornamentika, kada je cetinska kultura između brojnih elemenata selektirala one koji su joj bili najprihvatljiviji, koje je dalje varirala i razvijala. Po mom mišljenju, to bi bila bit nastajanja jednog dijela ornamentalnog sustava cetinske kulture i značenje nalaza iz Hateljske pećine. Kao ornamentalna pojava, trakasti je ukras u određenoj mjeri prihvaćen već tijekom razvijenog eneolitika, odnosno u vrijeme koje neposredno prethodi fazi formiranja cetinske kulture ili vrijeme koje je s tim procesom istodobno, pa je kao već lokalna pojava samo dalje razvijana u okviru cetinske kulture.

Na kraju moram naglasiti da iznesenim mišljenjem ne želim na bilo koji način umanjiti vrijednost u osnovi točne prosudbe I. Marovića i B. Čovića o primarnom izvoru trakastog ukrasa u okviru cetinske kulture, unatoč tome što je osnovni smisao njihove pretpostavke drukčiji. Što više, ovdje izneseno mišljenje ne držim niti korekcijom njihova suda već samo njegovom malom nadopunom koju je bilo moguće predložiti samo zahvaljujući nalazu iz Hateljske pećine.

CONTRIBUTO SUL PROBLEMA DELL' ORIGINE DELL' ORNAMENTAZIONE
NASTRIFORME SULLA CERAMICA DELLA CULTURA DELLA CETINA

Brunislav Marijanović

Prendendo l'avvio dai punti di vista odierni sul problema dell'origine dell'ornamentazione nastriforme sulla ceramica della cultura della Cetina, che si aggirano dall'ipotesi su una tradizione neolitica fino all'idea della sua provenienza dall'est dei Balcani, l'autore richiama l'attenzione su uno dei reperti della zona di scavi pluristratificata della grotta di Hatelj (Hateljska pećina) nei pressi di Stolac (f. 1), che nella tecnica esecutiva e nel motivo di base rivela una vicinanza sorprendente con gli ornamenti corrispondenti sulla ceramica della cultura della Cetina. Trattandosi di un reperto che in senso cronologico precede le decorazioni simili della Cetina, e non individuando altre analogie, l'autore indica la loro somiglianza con le decorazioni sulla ceramica della zona di scavo pluristratificata di Ezero, e in questo senso giunge allo stesso punto di partenza a cui sono giunti I. Marović e B. Čović nel tentativo di risolvere questo problema. In questo contesto, tuttavia, è particolarmente importante il fatto che il reperto della grotta di Hatelj non può essere riconosciuto d'importazione, così come non è possibile spiegare la sua presenza con movimenti di popolazione da est verso ovest e con la presenza di nuovi gruppi di abitanti. Non ammettono questa possibilità le caratteristiche tecnologiche del reperto che coincidono completamente con la restante ceramica, di indubbia provenienza autoctona. Con riferimento a ciò, a reperto della grotta di Hatelj è attribuito un significato di prodotto locale, indipendentemente dal fatto che si tratta certamente di un elemento ornamentale estraneo incorporato nell'immagine culturale dell'eneolitico avanzato di tipo adriatico.

A partire da ciò, e avendo presente il fatto che tale reperto appartiene all'eneolitico avanzato, quando ha più o meno inizio anche lo sviluppo della cultura della Cetina, e il fatto che la decorazione nastriforme caratterizza solo la sua fase classica che appartiene alla prima età del bronzo, l'autore esprime il parere che il reperto della grotta di Hatelj rappresenti il prototipo delle corrispondenti decorazioni della Cetina, completando in tal modo il parere di I. Marović e B. Čović sull'origine degli ornamenti nastriformi della cultura della Cetina. Infatti, anche se la loro fonte originaria non appartiene alla cerchia culturale adriatica, il motivo è stato preso in prestito molto tempo prima che lo si trovi nella cultura della Cetina e in questo senso rientra già nell'ambito di quei fenomeni autoctoni da cui la cultura della Cetina ha origine e dai quali si sviluppa.